

УДК 371.2 (09)

О. В. Вознюк

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ І МОЛОДІ

У статті репрезентується концепція формування дослідницьких умінь та актуалізації дослідницьких здібностей у дітей і молоді. Розглядаються міжнародна програма «Філософія для дітей», а також психолого-педагогічний напрям «навчальна казка».

Ключові слова: дослідницькі уміння і здібності, філософія для дітей, навчальна казка, актуально дійсне і потенційно можливе.

Постановка проблеми. Аналіз сучасної соціокультурної ситуації засвідчує, що творчі учні – це національний скарб будь-якої країни, який багато в чому визначає її соціально-економічний ландшафт. У нашій державі прийнято низку законів і програм, орієнтованих на підтримку обдарованої, творчої молоді, що значно актуалізує проблеми розвитку творчих якостей учнів у контексті формування в них пізнавальних, дослідницьких умінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній науці особливої актуальності набувають праці щодо розробки та впровадження в навчально-виховний процес новітніх педагогічних технологій, спрямованих на формування пізнавальних, дослідницьких умінь школярів. Серед них найбільш відомі наукові роботи Д. Богоявленського, Г. Балла, П. Гальперіна, О. Кабанової-Меллер, Ю. Кулюткіна, Л. Ланди, М. Левитова, О. Леонтьєва, Г. Костюка, О. Матюшкіна, Н. Менчинської, В. Моляка, К. Платонова, О. Раєва, С. Рубінштейна, Н. Тализіної, І. Якиманської та ін.

При цьому більшість психолого-педагогічних досліджень зорієнтована на учнів старшого шкільного віку та студентів вищих навчальних закладів. Проблема раннього залучення учнів до дослідницької діяльності ще недостатньо досліджена як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Зазначене вище робить надзвичайно актуальною орієнтацію процесу розвитку творчих якостей в учнів молодшого шкільного віку через формування в них дослідницьких умінь та актуалізацію дослідницьких здібностей.

Мета статті спрямована на дослідження формування дослідницьких умінь та актуалізацію дослідницьких здібностей у дітей і молоді.

Виклад основного матеріалу. Проблематика розвитку людини виявляє два аспекти – *актуально дійсний та потенційно можливий* (подібно до того, як світ, будучи фізичним об'єктом, реалізується як єдність актуального та потенційного, при цьому потенційний аспект постає

поряд із актуальним фундаментальною характеристикою світу). Це проявляється у двох загальних психолого-педагогічних стратегіях, перша з яких пов'язана із *формуванням та розвитком певних якостей* (новоутворень – знань, умінь, навичок та ін.), а друга – з *актуалізацією певних здібностей* (потенційних ресурсів, обдарувань) людини. Відтак можна говорити про два принципові аспекти в контексті проблематики нашого дослідження, *перший з яких стосується формування дослідницьких умінь, а другий – актуалізації дослідницьких здібностей*. Розглянемо їх.

1. *Формування дослідницьких умінь*. У цьому ракурсі дослідження проблеми суттєвим є аналіз Ю. Бабанським умінь за принципом структурних елементів навчальної діяльності (наприклад, планування задач і способів діяльності, мотивація, організація дій, самоконтроль), а також процесу засвоєння знань. Науковець запропонував класифікацію умінь, яка містить: *навчально-організаційні; вміння раціонально планувати діяльність; вміння створювати сприятливі умови діяльності; навчально-інформаційні; навчально-інтелектуальні* [1, с. 19].

Вищим рівнем розвитку вміннь є дослідницькі, які передбачають уміння застосовувати певні прийоми наукового методу пізнання в умовах вирішення навчальної проблеми, під час виконання навчально-дослідницького завдання. Це потребує розвитку в учнів здатності до самостійних спостережень, дослідів, які набуваються у процесі вирішення дослідницьких задач, що, у свою чергу, передбачає спроможність учня та студента здійснювати аналіз, синтез, проводити виокремлення суттєвих ознак, робити порівняння, узагальнення та висновки.

Отже, дослідницькі вміння постають сукупністю систематизованих знань, умінь і навичок особистості, поглядів і переконань, які визначають функціональну готовність учнів та студентів до творчого пошукового розв'язання пізнавальних задач. При цьому можна говорити про розгорнуту класифікацію дослідницьких умінь: *операційні дослідницькі вміння* (до них відносяться розумові прийоми і операції, які застосовуються в дослідницькій діяльності: порівняння, аналіз і синтез, абстрагування та узагальнення, висунення гіпотези, співставлення та інші); *організаційні дослідницькі вміння* (включають у себе застосування прийомів самоорганізації в науково-дослідній діяльності, планування науково-дослідної роботи, проведення самоаналізу та самоконтролю, регуляції своїх дій у процесі дослідницької діяльності); *практичні (технічні) дослідницькі вміння* (опрацювання літературних джерел, проведення експериментальних досліджень, спостереження фактів, подій та обробка даних спостережень, упровадження результатів у практичну діяльність); *комунікативні дослідницькі вміння* (необхідні для застосування прийомів співробітництва в процесі дослідницької діяльності, для здійснення взаємодопомоги, взаємоконтролю, обговорення результатів).

Дослідницькі вміння можливо формувати не тільки в студентів, але й

в учнів початкової школи. Зазначене твердження знаходить певне підтвердження у рамках Міжнародної програми «Філософія для дітей», розробленої в Інституті з розвитку філософії для дітей (Монтклер, США). Її головними розробниками є професори М. Ліпман, Е. Шарп, М. Прітчард, Ф. Кем та ін. Протягом двох десятиліть вона апробувалася в різних країнах і сьогодні є міжнародною [15].

Програма, розрахована на використання в школі з 1-го по 10-ті класи, створювалася з урахуванням нової *рефлексивної (гуманістично-рефлексивної) парадигми*, що поширюється у США, і одержала найвищі оцінки авторитетних організацій освіти (ЮНЕСКО, Комісії з освіти Європарламенту, а також Міністерства освіти США та ін.) як ефективний засіб розвитку розумового мислення й етико-демократичної поведінки.

Теза про пріоритетність філософії у навчанні дітей мисленню (у нас це відомий принцип провідної ролі теоретичних знань) викликає немало заперечень. Багато науковців переконані, що традиційна шкільна освіта завжди цим займалася і займається. Зазначену тезу заперечує М. Ліпман, посилаючись на те, що звичайна шкільна освіта тренує та формує порівняно обмежений набір навичок мислення і міркування, необхідних для читання, письма, говоріння, математичних операцій, експериментування, і дуже мало робить для формування вмінь вищого типу, пов'язаних із логічним, критичним, творчим, контекстуальним, аргументованим, діалогічним міркуванням. Результатом цього в структурі мислення дитини спостерігається певний «перекіс», коли у США, наприклад, чутні нарікання на неефективність використання випускниками одержаних у школі знань, їх розгубленість перед нестандартними життєвими ситуаціями. Зазначимо, що шкільна програма забезпечує у певній мірі формування навичок розумового міркування, але цей процес міг би бути значно спрощеним і полегшеним, якщо таким навичкам навчати, по-перше, не опосередковано, а безпосередньо, і по-друге, у рамках дисципліни, яка спеціально займається принципами розумового мислення і має для цього найбільш розвинені і різнобічні засоби.

Думка про те, що стандартна освіта не використовує всі можливості людини, а тому потрібні дещо інші важелі та інструменти, котрі можуть повною мірою залучати творчий потенціал і здібності мислення дитини, існувала давно: педагоги завжди шукали способи, які дозволяють ефективніше досягати цілей освіти. Так, на початку минулого століття у зв'язку з цим надії покладалися на математику, потім на латинську і грецьку мови, на логіку і риторіку. В останні десятиліття ХХ століття цю проблему мало розв'язати комп'ютерне навчання, але, як свідчить практика, зазначені предмети все ж повною мірою не актуалізують можливості інтелекту дитини, не забезпечують формування самостійності мислення, моральної зрілості і соціальної відповідальності.

Розробники програми «Філософія для дітей» стверджують, що стародавня дисципліна – філософія – є найефективнішим інструментом для

розвитку в дітей мислення. Споконвічно проблемний, «питальний» характер філософії, допущення поліваріантних, багатозначних відповідей, узагальнене сприйняття дійсності, рефлексивне ставлення до інструментів пізнання, вимога логічності й послідовності, залученість у ній механізмів розвитку когнітивних, етичних і естетичних здібностей свідомості дитини роблять філософію для дітей унікальним і незамінним засобом для формування навичок недогматичного, гнучкого, контекстуального, творчого і водночас строгого та доказового мислення.

При цьому суттєвим є те, що універсальність філософських категорій, їх міждисциплінарний характер дозволяє подолати фрагментарність шкільного знання, зробити його цілісним і осмисленим для дитячого сприйняття. Особливо важливим є також і те, що для молодих людей, які вступають у життя, дисциплінарні рамки філософії дають можливість міркувати на різні сюжети, у тому числі і моральні та сенсотвірні. Це дозволяє учням рефлексивно, а не стихійно, визначатися в своїх життєвих орієнтирах. Філософське знання дає можливість відшукувати ці орієнтири на глобалізованому рівні, що важливо для нашого світу, який характеризується національними, політичними і релігійними розбратами. Математиці, історії, мовам і літературі, комп'ютерному навчанню й іншим предметам бракує таких інструментів.

Розробники філософії для дітей висловлюються більш радикально, коли стверджують, що філософія може і повинна стати парадигмою шкільної освіти, яка потребує побудови шкільних дисциплін за моделлю філософського дискурсу і процесу дослідження світу. При цьому програма «Філософія для дітей» є теоретичним обґрунтуванням й експериментальним підтвердженням цієї тези.

Зазначимо, що ідея щодо використання філософії в шкільній освіті не є оригінальною, оскільки філософи давно помічали схожість дитячих питань з найвними запитаннями грецької філософії (на ґрунті яких будується наука і культура), вони звертали увагу на той факт, що, коли дитині в її інтелектуальному пошуку необхідна допомога, а суспільство і освіта поступають безрозсудно, не допускаючи дітей до багатства, накопиченого в професійній філософії. Одним з перших цю думку висловив Ж-Ж. Руссо, який шукав «засоби, щоб зближувати всю масу уроків, розсіяних в багатьох книгах, звести їх до однієї загальної мети, яку легко було б бачити, цікаво простежити...» [11, с. 156-157].

Гегель, який мав досвід викладання в гімназії, радив починати вивчення філософії в юнацькому віці, коли легше перевести спонтанну рефлексію юнаків і дівчат у саморефлексію. З цього питання Гегель написав доповідну записку до Королівського департаменту в справах релігії, освіти і медицини («Про викладання філософії в гімназії», 1822 р.), яка залишилась без відповіді.

У минулому столітті письменник П. Боборикін, познайомившись з

експериментами з викладання філософії у французьких ліцеях, всіляко ратував за впровадження її в російські гімназії. Л.Толстой з цією ж метою писав моральні оповідання для дітей.

Певні спроби ввести елементи філософії у формах логіки і психології в Росії робляться і в кінці XIX, і в XX столітті: після Другої світової війни Сталін, керуючись ностальгічними спогадами юності, дозволив ввести у школи логіку як навчальний предмет, але згодом через відсутність фахівців цей предмет був вилучений з програми. Потім з метою залучення школярів до філософії у старших класах був уведений предмет «Суспільствознавство». Складений з декларативних, бездоказових положень, підручник з даного предмета не пробуджував, а заморожував думку: розрахований на заучування, а не осмислення, він скоріше відвертав дітей від філософії, ніж наvertsав до неї, та відіграв не останню роль у формуванні в освічених людей нашої країни негативного ставлення до філософії.

Одна з необхідних і важливих вимог, що пред'являються сьогодні до будь-якої шкільної програми, – дотримання прав дитини, які включають право на свободу від індоктринації й нав'язування дітям ідеології та знань, які не відповідають їхньому рівню фізичного і психічного розвитку. У зв'язку з останнім виникає питання: чи є введення філософських уроків в початкову школу штучною новацією, яка пропонується дітям внаслідок того, що дорослим вона здається корисною для їх розвитку, але до якої діти ще не дозріли, їх мислення чинить опір абстрактно-філософській мові? Зазначене питання часто ставилося розробникам програми «Філософія для дітей» з цілком зрозумілої причини – через існуюче уявлення про природу мислення дитини.

Відомо, що в педагогіці і дитячій психології впродовж десятиліть притримувалися поглядів Ж. Піаже, згідно з якими здібність до абстрактного мислення з'являється у людини в 10-12 років, а до цього дитина мислить конкретно-перцептивно й афективно [12]. Тому шкільні програми мали враховувати цей природний генетичний поріг і не нав'язувати дітям того, що вони за своєю природою не в змозі досягнути.

Але у 70-х рр. XX ст. ця ідея Ж. Піаже почала піддаватися критиці і віковий поріг формування дослідницьких умінь знизився. Значну роль тут відіграли дані психології і когнітивних наук про важливість саме в ранній період напрацьовувати і тренувати різноманітні розумові та поведінкові навички, зокрема навички мислити за допомогою абстрактних категорій.

М. Ліпман виходить з того, що в процесі розвитку інтелекту немає різких якісних стрибків, здатність до абстрактного (філософського) мислення присутня і в дитини молодшого віку, а афективно-перцептивне сприйняття світу неможливе без мислення «вищого порядку». Тому абстрактні філософські міркування цілком доступні мисленню дітей, а проблема тут полягає в тому, як і в якій формі навчати дітей філософського мислення.

Таким чином, філософія для дітей не є штучною новацією, що нав'язується дітям, оскільки вона в найбільшій мірі відповідає їх природним нахилам та базується на таких властивих дітям відчуттях, як допитливість, здивування, потреба освоювати світ в ігровій манері і одержувати від цього задоволення, схильність до пригод, у тому числі й інтелектуальних. При цьому інтелектуальна гра достатньо ефективно виконує функцію пізнання та осягнення світу в тому випадку, якщо в ній задіяні позитивні емоції. Тому шкільна програма з філософії має будуватися з опорою на такі когнітивні емоції та їх прояви, як радість від конструювання і розгадування загадок, участь у детективному пошуку істини, задоволення від правильної відповіді та ін. Інакше кажучи, розробники Програми вбачають у філософствуванні таку ж роль для інтелекту, яку спортивна гра виконує для розвитку мускульно-рухової системи.

Психологи стверджують, що базові структури інтелекту людини здатні розвиватися протягом порівняно короткого періоду життя – приблизно з 4 до 6-7 років. Деякі вчених вважають, що приблизно 70-80% здібностей дано людині від природи і лише 20-30% формуються в процесі навчання в соціумі.

М. Ліпман у даному контексті зазначеної проблеми порушує таке питання: соціум не завжди надає адекватні засоби для активізації інтелектуального потенціалу людини. Дослідник переконаний, якщо не пропустити сенситивний момент, підтримати і систематично стимулювати властиві всім дітям якості – здивування перед світом, допитливість, спрямованість на сенс (які рутинна шкільна програма, орієнтована значною мірою на запам'ятовування і репродукцію, зазвичай гасить), поріг біологічної заданості інтелекту може бути знижений або, точніше, максимально можуть бути задіяні резерви інтелекту, які зазвичай не використовуються.

Важливо, що програма «*Філософія для дітей*» розрахована на звичайні освітні школи (саме на їх базі проводилися всі педагогічні експерименти), у ній не ставиться завдання підготовки «високолобих» – майбутніх філософів, учених, еліти суспільства. Одна з її демократичних засад полягає в тому, щоб допомогти кожній дитині актуалізувати закладений у неї розумовий потенціал, який через несприятливі соціальні умови або дефекти загальної освіти може пригнічуватися або залишатися незатребуваним. Тобто ставиться завдання допомогти дітям реалізувати їх найважливіше демократичне право – рівність можливостей. Адже часто діти виявляються серед відстаючих не через природну нетямущість, а через те, що за існуючої практики навчання успіх залежить від хорошої пам'яті і швидкості реакції. «Мямлики» нерідко здатні думати і більш глибоко, і ретельніше, а практика засвідчила, що на уроках філософії, де не потрібна тільки швидкість реакції, ці діти розкривають незатребувані цінні

якості інтелекту, досягають успіху, якого вони позбавлені на інших уроках, самостверджуються, що позначається і на успішності з інших предметів.

Розглянемо *другий аспект нашої концепції* формування вмінь та актуалізації дослідницьких здібностей у дітей та молоді.

2. Актуалізація дослідницьких здібностей. Актуалізація дослідницьких здібностей є процесом реалізації *потенційних ресурсів психічної організації дитини*. Ми дотримуємось думки про те, що вона притаманна дітям дошкільного та раннього шкільного віку. Проаналізуємо це твердження більш детально.

Відомо, що людина, як на світанку існування людства, так і в період свого раннього дитинства, відображає світ та освоює його в основному на основі механізмів правої півкулі головного мозку, формуючи міфологічну реальність [13], виробляючи цілісне бачення й розуміння світу та розвиваючи синтетичне знання, що оперує міфологемами, які під час аналізу сучасною наукою виявляються адекватними об'єктивному стану речей [9]. Тобто мова міфу (де світ постає цілісним неподільним комплексом, а суб'єкт і об'єкт, предмет і знак, річ і слово, істота та її ім'я, походження та сутність, причина та наслідок, початок та принцип, актуальне та потенційне, частина та ціле, просте та складне, природне та надприродне... так чи інакше зливаються воедино) може одержувати наукову інтерпретацію. При цьому те, що в межах міфу існує нероздільно і не підкоряється принципу причини-наслідку (тобто принципу класичного лінійного детермінізму), у межах наукового світорозуміння може бути представленим як існуюче роздільно й причинно обумовлене. Сполучення міфу та теорії виявляє принцип культурно-історичної неперервності буття людства, знання якого про світ постають «існуючими від віку» в згорнутій міфологічній формі, асоціативним та метафоричним чином організованим, здатній трансформуватися в науково-теоретичні схеми в процесі розвитку людського суспільства [9].

Важливі проблеми, пов'язані з осмисленням ролі казки як відображення міфологічної реальності, стають зрозумілішими, якщо при їх аналізі спиратися на концепцію функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини. Феномен функціональної неперервності півкуль головного мозку передбачає єдність міфу та науки, їх взаємне обертання, коли міф може одержувати наукове розуміння, а сама наука використовувати «наукові міфи» (Томас Кун).

Слід зазначити, що, як вважають деякі вчені, властивість міфологічного відображення дійсності є чи не єдиним засобом осягнути та змістовно визначити об'єкти високого ступеня абстракції. Адекватне пізнання світу людиною передбачає синтез наукового (однозначного, переважно лівопівкульового) та міфологічного (багатозначного, переважно правопівкульового) типів осягнення світу, а це формує автентичну реальність як Істину (її російський логік С. Церетелі визначив як «єдність протилежностей»), у сфері якої з'єднуються протилежності і формується

особлива властивість – притаманний тільки людській свідомості психологічний феномен ототожнювання двох елементів, що виключають один одного. Це дає можливість розвивати діалектичне і парадоксальне світобачення, досягаючи стану «не-дуальності», який у рамках психотехнік буддизму трактується як просвітлення, що може розумітися як один з головних вимірів духовності людини.

Історія людства доводить, що казка, притча, билина, міф, байка та інші прийоми інакомовного, метафоричного відображення дійсності виступали та виступають одним із найбільш важливих засобів освоєння людьми певного типу культури, своєрідним шляхом «входження» в неї, виявляються головним вербальним засобом навчання та виховання на початкових етапах розвитку людського суспільства. Для дитини, що знаходиться на початковому етапі розвитку людської особистості, також характерна міфологічна та епічна картина світу, яка потім підкорюється теоретичній та прагматичній науковій картині. Треба підкреслити й те, що міф, казка містять у собі еталони нормативної поведінки, мудрість народів світу [3], дозволяють прогнозувати події, будувати свою поведінку на основі конструювання моделі світу, виступають при цьому особливим культурологічним феноменом. Казка, міф можуть розумітися як специфічна форма підсвідомих («природжених») ідей-архетипів, «матриць мислення» людства.

Роль казки в житті людини виявляється найбільш повно при аналізі явища функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини. Можна сказати, що права півкуля, яка виражає синтетичний аспект знання та відображає світ за принципом «все у всьому», втілює в собі передлогічне (наочно-образне, наочно-дійове) мислення людини, яке в процесі її розвитку починає «конкурувати» з більш молодію в еволюційному відношенні лівопівкульовою психікою людини, що виражає аналітичний аспект знання і відбиває світ дискретним, множинним, абстрактно-логічним, аналітичним, вербальним чином.

Принцип неперервності психічної діяльності людини передбачає єдність півкульових стратегій обробки інформації як у плані синтетичного, так і діахронічного аспектів аналізу еволюції людини. Цей аналіз доводить, що правопівкульова психіка, розвиток наочно-образного мислення, здібність до емпіричних узагальнень у дитини відіграють наріжну роль у житті дорослої людини та «не є лише тимчасовим етапом, який потрібно пройти якомога швидше, щоб «замінити» його вербально-логічним мисленням» [14, с. 229]. Важливо знати, що цей тип мислення «виростає» з багатозначного метафоричного правопівкульового освоєння дійсності людиною. При цьому, як свідчить парадигма освіти та навчання, що базується на концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку, метою розвитку людини є досягнення функціонального узгодження, синтезу правопівкульового та лівопівкульового аспектів психіки, коли такі

феномени, які співвідносяться з функціональною природою півкуль, як образ та ідея, предмет та знак, почуття та думка, одиничне та множинне сполучаються, формуючи базу для інтуїтивного, медитативного, евристичного, просвітленого, розуміючого відбиття дійсності та її опанування, у процесі чого конкретне та абстрактне, експресивне та логічне з'єднуються, породжуючи феномен автентичного, істинного буття.

Зрозуміло, що півкульовий синтез передбачає повне розкриття ресурсів «правого», творчого, аспекту психіки (суть творчості полягає у вмінні мислити цілісно, багатозначно, поєднуючи факти та реалії, що належать до різних і навіть полярних онтологічних та гносеологічних сфер реальності), необхідно не поспішати замінити активність правої півкулі лівою. А. Запорожець зауважує, що розум людини, у котрої у дитячі роки не сформувався належним чином безпосереднє сприйняття оточуючого світу та наочно-образне мислення, може одержати згодом односторонній розвиток, набути надмірно абстрагованого від конкретної дійсності характеру [6]. Більше того, як вважає Е. Берн, саме у дитинстві кристалізується повний «сценарій» майбутнього життя людини [2, с. 192-206], а психологія С. Грофа доводить, що пренатальне та постнатальне існування дитини формує модель майбутнього життя. Такий механізм формування майбутнього сценарію життя у дитини пояснюється тим, що в цей час у неї спостерігається активність переважно правопівкульового аспекту психіки, при цьому права півкуля активна в стані гіпнотичного трансу [8]. Слід зазначити, що явище, яке одержало назву імпрінтинг (від англійського *imprinting* – швидке, одноразове запам'ятовування) має місце саме в контексті афективної ситуації, коли активна права, «емоційна», півкуля. Тут ми спостерігаємо своєрідне кодування майбутньої поведінки людини через призму наочності та образності, що знаходить своє найбільш послідовне відображення саме у казковому, метафоричному способі осягнення та освоєння буття.

Найбільш чітко казку як засіб навчання репрезентовано в Новому Завіті у вигляді притч, де конкретний образ та його інтерпретація показані як співіснуючі. У казці право інтерпретації віддається читаючому або слухаючому. Дане право реалізується ним на тому чи іншому рівні когнітивних «домагань», у тих чи інших концептуально-теоретичних формах. При цьому сфера наукових змістів, що видобувається в процесі такої інтерпретації, практично необмежена. Більш того, емоційний, наочний, конкретний й чуттєвий фон казки може бути базою для розв'язання проблемного завдання, оскільки, як показали дослідження, стан емоційної активації включається в процес розв'язання проблеми, виконання тих чи інших дій. А сама емоція (як явище правопівкульової активності) виступає передуючим етапом розв'язання завдання [14], постає «паливом» для психофізіологічного «казана», де готується це розв'язання і де логічне знання присутнє у «згорнутому», «зашифрованому» вигляді.

Казка, як втілення аналітичного знання у «згорнутій» синтетичній

формі, виступає у вигляді системи підсвідомих архетипових ідей, які здатні трансформуватися в науково-теоретичні схеми. Чим глибше занурюється дитина у світ казок та чим більш просторий цей світ, тим більше науково-теоретичних змістів вона згодом здатна сприйняти, видобути та кристалізувати. Отже, казка, міф, народна релігійна традиція, ритуал, як форми активності переважно правопівкульової психіки, є принципово необхідним засобом навчання та виховання дітей не лише дошкільного, але й молодшого шкільного віку, протягом якого весь шкільний процес, всі його аспекти, всі шкільні предмети повинні бути реалізовані саме через казку, міф та інші подібні явища.

Особливу увагу слід звернути на практичне втілення казкової аури – гру. Тут можна говорити про культурологічну теорію «людини, що грає» (Й. Хайзінга), що фіксує той світовий простір, де має місце взаємодія протилежних початків життя і відбуваються екзистенційні процеси. Як говорив А. Ейнштейн, «теоретична фізика – це іграшки в порівнянні з дитячою грою» [7, с. 21]. Гра як така є антиентропійною сутністю, її називають «надлишковою», «уявною», «вакуумною активністю» [7, с. 45]. При цьому «дитині притаманно переживання цілісності та злитості себе з оточуючим світом, котре лежить в основі естетичного та морального освоєння світу» [7, с. 57]. Дитина, що зайнята в грі (наріжному виду дитячої активності), кидає виклик «здоровому глузду», затверджує дух творчості, «нонсенсу», перекручує реальність, розвиваючи багатозначне, нетривіальне бачення світу. Таким чином, «парадокс і нонсенс є проявами самоутвердження людського розуму» [7, с. 49].

Так звана «позитивна психотерапія» (яка вважає, що втрата сенсу життя, що веде до психосоматичних захворювань, є наслідком односторонності, нецілісності при погляді на світ) використовує казкові, міфічні історії, притчі, метафоричні образи для побудови цілісного сприйняття світу та лікування пацієнтів. Семантична канва казки виявляє суттєвий психотерапевтичний вплив на підсвідоме дитини.

Вплив казки на дитину має скоріше ситуативний, спонтанний, ніж прогнозований, технологічний характер. Казка актуалізується, коли дитина знаходиться в особливому стані сприймання світу на рівні підсвідомості. У цей момент дитина відкрита та незахищена від зовнішніх впливів, тому добір казок і спосіб донесення їх до дитини має принципове значення з позиції психотерапії.

Сьогодні назріла нагальна необхідність у розробці спеціального психолого-педагогічного напрямку, який би займався проблемою навчаючої казки, актуальність котрої суттєво зросла разом з практично повним усуненням релігійного, міфологічних інститутів у сучасному суспільстві. Однією з програмних цілей цього педагогічного напрямку може бути розробка процедур складання навчаючих казок та інтерпретація вже існуючих.

Наведемо приклад однієї з таких інтерпретацій. У російських казках «*Про ріпу*» та «*Про курку Рябу*» ми можемо знайти втілення у формі наочно-дійового мислення багатьох математичних, фізичних, філософських, логічних принципів. Це й закони переходу кількості в якість, заперечення заперечення, а також правило послідовного аналітичного («ланцюгового») мислення: «...баба за діда, дід за ріпку...». Це й один із законів катастроф («...мишка хвостиком махнула та яєчко розбилося...»), який говорить, що будь-яка система може достатньо довго чинити опір зовнішній руйнівальній дії за рахунок внутрішніх компенсаторних можливостей, доки вона не вичерпає ресурси свого «гомеостазу» та не почне розпадатися, при цьому даний розпад набуває лавиноподібного катастрофічного характеру, приводом для якого може слугувати зовсім незначна обставина.

Казка може бути доречною і під час вивчення історії, оскільки багато історичних подій подібні до структури чарівної казки, що відкриває «широкі перспективи для встановлення типових структур історичних подій» [4].

Казка може бути засобом обробки та розвитку внутрішнього коду внутрішньої мови дитини, де слова, як правило, замінюються іншими сигналами, наочними схемами. Діти зіштовхуються із серйозними труднощами при переході від прослуханого тексту до аналогічного, але переданого «своїми словами», зумовленими недостатньою сформованістю внутрішньої мови, в якій слова, поняття, зазвичай, замінені іншими сигналами (образами, метафорами, наочними схемами тощо) [5]. Казка з її метафоричністю засобів вираження та принциповою зверненістю до правопівкульового психічного відображення дійсності є надійним інструментом формування внутрішньої мови дитини.

Казка виступає як засіб розвитку спонтанного, парадоксального світосприйняття – вінця (та одночасно початкової точки) розвитку людини. Тут можна говорити про казки Л. Керрола, а також про традицію символічної інверсії, яка в дитячому словотворенні виявляється у цікавих мовних витворах дітей.

Гармонійна людина розуміється нами як така, що поєднує правопівкульову (багатозначну, метафорічну) та лівопівкульову (однозначну, аналітичну) логіку, типи мислення, що постає як єдність циклічного та лінійного детермінізму, котра (єдність) дає вихід у сферу розвитку парадоксальної діалектичної логіки та детермінізму, основи яких закладено саме в парадоксальних казках.

Казка також виступає важливим засобом розвитку творчих здібностей дітей молодшого віку, що зумовлено характерними для них особливостями сприйняття дійсності, передусім через призму міфологічно-казкових сюжетів. І якщо найбільш суттєвою стороною нашого світу є рух, перетворення одного в друге, то казки, що рясніють різними метаморфозами, які багаті на міфологічно-циклічні події, якомога краще

дають дитині уявлення про ідею нашого мінливого, плинного, парадоксального світу.

Творчість як основа дослідницьких умінь є виходом у сферу багатозначного, багатомірного розуміння реальності та її опанування, тобто творчість передбачає актуалізацію феномена переборення ситуативної даності як здібності суб'єкта виходити за межі однозначних конструкцій «зовнішньої доцільності» [10], як вміння бачити ціле раніше за частини. Казка у даному випадку може виступати у вигляді засобу розвитку творчого уявлення дитини, її вміння переходити за межі безпосереднього буття та маніпулювати категоріями потенційного, віртуального. Саме така надситуативна дія забезпечує стихійну орієнтацію дитини у сфері живих точок росту людської культури, оволодіння формами духовного й практичного досвіду людства, саме тут виявляється механізм універсалізації зони ближнього розвитку дитини.

Висновки. З вищевикладеного можна зробити висновок про нагальну потребу в комплексному розробленні окремого напрямку педагогіки – навчаючої казки, яка постає наріжним інструментом актуалізації дослідницьких здібностей учнів, на основі яких формуються дослідницькі вміння. Поряд з цим вельми актуальною є також і розробка такого психолого-педагогічного напрямку, як «філософія для дітей», що постає інструментом формування дослідницьких умінь учнів.

Список використаної літератури

1. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1984. – 96 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Э. Берн. – М. : ЦОЦ, 1996. – 397 с.
3. Большунова Н. Я. Место сказки в дошкольном образовании / Н. Я. Большунова // Вопросы психологии. – 1995. – № 5. – С. 39–43.
4. Еременко А. М. Событие бытия, событие сознания, событие текста / А. М. Еременко // Человек. – 1995. – № 3. – С. 36–51.
5. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. – М. : Изд. АПН РСФСР, 1958. – 204 с.
6. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности / А. В. Запорожец // Принцип развития в психологии. – М. : Наука, 1978. – С. 254–256.
7. Как построить свое «Я» / под ред. В. П. Зинченко. – М. : Педагогика, 1991. – 136 с.
8. Каструбин Э. М. Трансовые состояния и «поле смысла» / Э. М. Каструбин. – М. : КСП, 1995. – 215 с.
9. Крымский С. Б. Культурные архетипы, или «знание до познания» / С. Б. Крымский // Природа. – 1991. – № 11. – С. 70–75.
10. Кудрявцев В. Т. Выбор и надситуативность в творческом

процессе: опыт логико-психологического анализа проблемы / В. Т. Кудрявцев // Психологический журнал. – 1997. – № 1. – Т. 18. – С. 16–30.

11. Педагогическое наследие / [Коменский А. Я., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г.]. – М. : Педагогика, 1989. – 261 с.

12. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. – М. : Наука, 1994. – 528 с.

13. Пучинская Л. М. Демоны правого полушария / Л. М. Пучинская // Человек. – 1996. – № 1. – С. 30–38.

14. Тихомиров О. К. Психология мышления / О. К. Тихомиров. – М. : Изд. МГУ, 1984. – 272 с.

15. Философия для детей / под ред. Н. С. Юлиной. – М. : Изд. Института философии РАН, 1996. – 241 с.

Александр Вознюк. Формирование исследовательских умений и актуализация исследовательских способностей у детей и молодежи.

В статье репрезентируется концепция формирования исследовательских умений и актуализации исследовательских способностей у детей и молодежи. Рассматриваются международная программа «Философия для детей», а также психолого-педагогическое направление «обучающая сказка».

Ключевые слова: исследовательские умения и способности, философия для детей, обучающая сказка, актуально действительное и потенциально возможное.

Alexander Voznyuk. Forming the research abilities and actualizing the research capabilities of children and young people.

The article represents the concept of formation of the research abilities and actualization of research capabilities of children and young people. The international program «Philosophy for children», psychological and pedagogical trend «teaching fairy-tale» are analyzed.

Key words: researches abilities, philosophy for children, teaching fairy-tale, actual and real, potential and possible.

УДК 396

Т. С. Гужанова

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКА

У статті автор розкриває важливість екологічної освіти на сучасному етапі розвитку людства та обґрунтовує необхідність формування екологічної культури, починаючи з дошкільного віку.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічне виховання, екологічна культура, гра, навчально-дослідницька діяльність.